

SOSYAL BİLİMLERİN AVRUPAMERKEZCİ YAPISI

The Eurocentric Structure of Social Sciences

Yüksel Kanar*

“Eğer İngiliz kuş avlamaya çıksa, bir keşif tarihi yazılır. (...) Avrupalılar aşırı derecede gururludurlar. Esnediklerinde bile, bu başarının dünya tarihi yıllıklarına kayda değer bir hareket olarak geçirilmesi gerektiğini düşünürler.”¹

ÖZET

19. yüzyıl, sömürgeciliğin klasik dönemi olduğu gibi, Avrupamerkezci yayılcılığın da “klasik biçimini” aldığı dönemdir. Avrupa, ele geçirdiği dünya egemenliğini halen tartışmasız şekilde elinde tutmaktadır. Bu konuda onun en büyük yardımcısı “sosyal bilimler” olmuştur. Sosyal bilim yapıları Avrupamerkezci düşüncenin yayılması ve kökleşmesinde önemli rol oynamış, Batı’nın kendini merkeze alarak koyduğu kuram ve paradigmlar küresel bir özelliğe büründürülmüştür. Bu yazıda Avrupamerkezci düşüncenin yanlışlığı ele alınarak sosyal konuların pozitif bilimler gibi kesinlik taşımadığı, dolayısıyla kendi sosyal yapıyı Batılı sosyal kuramlarla anlamamızın imkânsızlığı savunuluyor.

Anahtar Kelimeler: *Avrupamerkezçilik, Sömürgecilik, Sosyal bilimler, Tutsak zihin, Akademik bağımlılık, Entelektüel emperyalizm.*

ABSTRACT

19th. century is the period of colonialism and Eurocentrism as well. Europe still retains his dominance undisputedly. In holding this power “social sciences” has been the biggest supporter. The structures of social sciences has played active role in distributing and rooting the thought of Eurocentrism and by doing that gradually the theories and paradigms of West globalized. In this article we discuss the fallacy of the thought of Eurocentrism within the perspective that social sciences can not be

* yukselkanar@mynet.com..

¹ Bankim’den nkl. Partha Chatterjee, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, s. 113

seen like exact sciences and thus we can't understand our structure of society through western social theories.

Key Words: Eurocentrism, colonialism, Social Sciences, Captured Mind, Academic Dependence, Intellectual Imperialism.

Avrupamerkezci bakış açısından “Aydınlanma”, Avrupa kıtası için yeni bir dönemin başlangıcı olarak sunulan bir adlandırmadır. Hemen öncesindeki karanlıkla özdeşleştirilen Ortaçağ, Avrupa'nın dışarıya göstermek istemediği yüzünü oluşturuyordu. Modern dönemin böylece, karanlığın zıddı olan “aydınlanma” ile başlatılmasında şaşılacak bir yan yoktur. Gerçekte bu durum, bir coğrafyanın içinde bulunduğu bilinçaltı rahatsızlığın dışavurumudur. Sonuçta Avrupa'nın, kendi tarih dönemlendirmesi içinde bizzat kendisi tarafından verilen “ortaçağ” adı, Michelet'nin tasviriyle, ışığın girebileceği bütün deliklerin maharetle tıkandığı uzun yüzyılları ifade ediyordu ve bu dönemde “körler yerine görmeyi hiç sevmiyen, miyoplar, gece kuşları yetiştirilmişti”²

İlk bakışta, gecikmiş de olsa, böylesine yoğunlaşmış bir karanlığın farkına varmak elbette takdire değer. Fakat Avrupa, Ortaçağ'ın sadece kendine özgü bir karanlık ve Aydınlanma'nın da bu karanlıktan yine kendine özgü bir çıkış iradesi olduğunu gözlerden gizleme çabası içinde oldu hep. Ortaçağı bütün insanlığın karanlığı olarak genelleştirirken, Aydınlanma'yı sadece kendine ait bir üstünlük olarak özelleştirdi. Aydınlanmayla birlikte başlayan modern dönemde eline geçirmeye başladığı maddi üstünlük avantajıyla da böyle bir görüntüyü bütün dünyaya kabul ettirmeyi başardı. Aydınlanmanın tarihi, daha sonra, bir bakıma dünyanın Avrupa tarafından fethinin gerçekleştiği 19. yüzyılda, geriye doğru yazıldığı için, Avrupa büyüğü bütün dünyayı kolaylıkla etkisi altına aldı.

J. M. Blaut, Avrupa sömürgeci anlatısının, “Avrupa'nın gelişmesini ve Avrupa-dışının geri kalmışlığını”³ (Blaut: 29) daha 1492'de, yani Rönesans adı verilen olayla başlattığını belirtir. Bu tarih bize Amerika kıtasının keşfi olarak ezberletilmiş olsa da, aslında bir kıtanın tümünden sömürgeleştirilmesinin başlangıcıydı. Dünyanın Avrupa tarafından gerçek fethi ise büyük ölçüde 19. yüzyılda tamamlanmıştır. “19. yüzyıl, sömürgeciliğin klasik dönemi olduğu gibi, Avrupa merkezci yayılmacılığın da ‘klasik biçimi’ diyeceğim dönemdir. Sömürgecilik Napolyon savaşlarından sonra alanını genişletti ve kayda değer bir hızla yoğunlaştı. 1810'dan 1860'lara kadar Avrupalılar Asya'nın büyük çoğunluğuna boyun eğdirdiler, Kuzey Amerika'ya yerleştiler ve Afrika'ya girmeye başladılar. 1860'tan 1. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar geçen dönemde Asya ve Afrika'nın kalanı da işgal edilmiş, sömürgecilikten elde edilen kârlar Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan toplanan sermaye değeri ve Avrupalıların yer-

² Michelet, *Rönesans*, 37.

³ Blaut, *Sömürgeciliğin Dünya Modeli*, 29.

leşimlerine yeni açılan alanlardan akan zenginliklerle birlikte akıl almaz büyüklüğe erişmiştir"⁴ (Blaut: 46).

Bize öğretilen Avrupa tarihinin, çeşitli biçimlerde çarpıtma ve tahriflerle dolu olduğunda kuşku yoktur. Wallerstein'ın farklı tezahürleri olan çokbaşlı bir canavar şeklinde tasvir ettiği Avrupamerkezcilik, bu çarpıtma ve tahrif yöntemlerinin itici gücü olmuştur. Yok edilmesi gereken, ancak bir hamlede öldürülmesi kolay olmayan bu ejder⁵, farklı tezahürleriyle tanınır. Sosyal bilimler, bu tezahürlerin yansıdığı en önemli aynalardan biridir. Avrupamerkezci düşünme tarzının, dünyanın Avrupa tarafından fethi demek olan sömürgeciliğin doruk noktasına ulaştığı 19. yüzyılda ortaya çıkması ve meşruluk kazanmak için sosyal bilimleri kullanması, onun sömürgecilikle olan doğrudan bağını gösterir. Dolayısıyla Avrupamerkezcilik, sömürgecilik ve sosyal bilim kavramlarını bir arada düşünmemiz kaçınılmaz hale geliyor.

Avrupamerkezcilik, var olan dünyaların en iyisinin Batı olduğunu ve böyle bir dünyada yaşamak için de merkezi Batı'nın oluşturduğu bir küreselliği savunan görüştür. Bu görüşte dünyanın tamamen Avrupalı gözlüğünden görülmesi istenir. Samir Amin Avrupamerkezciliğin, yaygın ideolojilerin ve toplumsal kuramların çoğunda göze çarpan sistemli ve önemli bir çarpıtmadan ibaret olduğunun altını çizer ve "Avrupamerkezcilik bir paradigmadır ve tüm paradigmlar gibi, çoğu zaman sözde kesinliklerin ve sağduyunun bulanık ortamında hiç zorlanmadan çalışır"⁶ der. Dolayısıyla bu paradigma, insanların iyi niyetine bağlı olarak çeşitli biçimlerde kabullenici beğenilerine hitap eder. Bu duygusal beğeni, "Medyanın iyice sulandırdığı basmakalıp fikirlerde olduğu kadar, toplum biliminin çeşitli alanlarına mensup uzmanların bilgince belirlemelerinde de kendini gösterebilir." Dolayısıyla böyle bir çarpıtmanın yaygın kabul görmesine şaşırılmak gerekir.

Avrupamerkezci görüşlerin kabul görmesinde ve yayılmasında sıradan insanları etkileyen sulandırılmış basmakalıp fikirler yanında, eğitilmiş kesimleri etkileyen kavramların başında, birbirini destekleyen *akılcılık* ve *ilerleme* kavramları gelir. 19. yüzyıldaki Avrupa egemenliği çağında bütünüyle Avrupalı insanın özelliği olarak belirlenen bu iki kavram, sömürgecilerle sömürülenler arasındaki ilişkide belirleyici bir rol oynamıştır. Geniş bir coğrafya üzerindeki sömürge insanları (1930 yılında dünya coğrafyasının % 84'ü sömürgeydi), sömürgeleştirilmelerinin nedeni olarak akılcılıktan ve ilerleme yeteneğinden yoksun olduklarına inandırılmaya çalışılmışlar, sömürge dünyasını elinde tutan sömürgeciler ise, akılcılık ve ilerlemeyi fiillerinin haklılık nedeni olarak göstermişlerdir. İnsanlık dışı görünüşleriyle sömürü olayı, sömürülenlerin akılcı ve ilerlemeye uygun olmadıkları şeklindeki ilginç bir çarpıtma, maruz kalan insanların suçu haline getirilmiştir. Batıda ortaya çıkan sosyal

⁴ Age., 46.

⁵ Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, 185.

⁶ Amin, *Avrupamerkezcilik*, 27.

bilim konseptinin dayanağını da böyle bir akıl anlayışı oluşturmuş, yanlı ve çarpık Avrupamerkezci sosyal bilimler gerçeği de, oluşturulan bu akılla kurulmuştur. Sanayi alanındaki ilerlemenin kendisine bağlandığı Batı akılı kutsanmış, diğerlerinin akıldan uzak olduğu da buna eklenince, Batılı bilimler sadece kendilerine ait olan sosyal yapı anlayışlarını bütün insanlığa teşmil etmekte zorluk çekmemişlerdir. Böylece yaratılan evrenselci paradigmlar, kendinden yola çıkarak ve sadece o sınırlarda kalarak evrenselci sosyal bilim çözümlemelerine gitme cesareti gösterebilmişlerdir⁷

Dolayısıyla akılcılık, çoğu zaman bir paradoks olarak aynı zamanda aklın kendi kendisini sindirmek için kullandığı bir araç olmuştur. Bu aracın gerçek yüzünü perdeleyen suç ortağı ise “ilerleme”dir. Tıpkı bir sihirbazın gösterdiği elçabukluğuna benzer şekilde, ilerleme görüntüsü içinde yer alan olay ve kişiler akılla ilişkilendirilir. Bu durum bize, aklın kullanım alanlarının genişliğini düşündürür. İyi ve güzel şeyler kadar, kötü ve çirkin olanların da akılla yapıldığını düşünürsek, ters yönde ilerlemenin de, gerektiğinde olumlu ilerleme gibi gösterilebileceğini kabul etmekte güçlük çekmeyiz. O halde Avrupamerkezciliğin dayandığı her iki ilke de, aslında değişken ve muğlaktır. Örneği, Weber’in araçsal ve değer rasyonelliği konusundaki görüşlerini ele alalım: Weber’e göre, kapitalizmin onayladığı *araçsal rasyonellik*, kâra yönelen öznenin “kendi amaçlarını elde etme[si]nin şartları ya da araçlarıdır”. *Değer bakımından rasyonellik* ise “başarılı olup olmayacağından bağımsız olarak, bir eylemin etik, estetik, dini ya da başka bir biçiminin değerli olduğuna duyulan inanç tarafından belirlenen eylemdir”. Weber, araçsal rasyonalite bakış açısından, değer rasyonelliğinin her zaman irrasyonel olduğunu belirtir: “Hatta eylemin yöneldiği değer, ne kadar bir mutlak değer statüsüne çıkarılırsa, ona tekabül eden eylem de bu anlamda o kadar ‘irrasyonel’leşir.”⁸ Şu halde her şeyin marjinal fayda esasına göre belirlendiği bir dünyada, rasyonellik de elbette bu sınırlamanın dışında tutulamaz. Bu açıdan ele alındığında, kölecilik de, sağladığı fayda dolayısıyla akılcı bir faaliyet olarak değerlendirilebilir. Nitekim 19. yüzyılda başlayan sömürge çağında Avrupa’nın anlayışı da bu yönde olmuş, rasyonellik bu sömürge çağının başat anlayışı haline gelmiştir. Akılcılık böylece Avrupa için kapitalist sömürgeciliği meşrulaştırıcı bir görev üstlenmiştir. Bu dönemde kurulan sosyal bilimler de, akılcılığa yüklenen bu misyonun bir sonucu olarak kuruldu. Böylece Avrupamerkezciliğin çeşitli görüngüleri olan kapitalizm, sömürgecilik ve sosyal bilimler, ortak bir mekân olarak 19. yüzyılda bir araya gelmiş oldular.

Bu noktada, Edward Said’in Şarkiyatçılık adlı eseriyle ortaya koyduğu, Batılı bilginin masum olmadığı ve iktidarın işlemleriyle derin bağlantıları bulunduğu tezini hatırlamak yerinde olur. Sömürgeci söylemi büyük bir yetkinlikle orta-

⁷ Bkz. Şan, “Sosyal Bilimleri Yeniden Kurgulamak: Avrupa-merkezci Yaklaşımların Aşılması Çabaları”, 61.

⁸ Weber’den nkl. Wallerstein, age., 158.

ya koyan Said, Avrupa'da üretilerek dolaşıma sokulan Batı dışı dünya hakkındaki “bilgi”nin ne ölçüde kolonyal “iktidar”a eşlik ettiğine dikkat çekmiştir: “Said bu disiplinin (Şarkiyatçılığın) nasıl da Avrupa'nın ‘Yakın Doğu’ya nüfuz edişi sırasında yaratıldığını ve filoloji, tarih, antropoloji, felsefe, arkeoloji ve edebiyat tarafından beslenip desteklendiğini gösterir.”⁹

2

Sosyal bilimlerin Avrupamerkezci düşüncenin yayılması ve kökleşmesinde oynadığı rolü, içinde geliştiği 19. yüzyılın özelliğini dikkate aldığımızda daha net biçimde anlayabiliriz. İnsan hırslarının sınır tanımaz biçimde genişlemesi demek olan kapitalizmin bir dünya sistemi olarak ortaya çıkmasının itici güçlerinden biri bu olmuştur. Böylece sosyal bilimlerin ortaya çıkışı ile sınır tanımaz hırsları kanatları altında sükuna kavuşturan kapitalist sömürgecilik, aynı zaman ve mekânda bir araya geliyordu.

Sosyal bilimin modern dünyaya ait bir girişim olduğunun altı çizilen Gulbenkian Komisyonu raporunda, bu dönemde geçerli olan sınırsız ilerleme idealinin, bütün baskı ve kısıtlamalardan kurtulmuş olarak “dünyanın gizlerini çözüp erişilebilir zenginliklerine ulaşmak isteyen kâşif rolünü” oynamaya zorlandığı belirtiliyordu.¹⁰ Sözü edilen baskı ve kısıtlamalar içinde vahiy yoluyla inmiş ya da akılla çıkarsanmış doğrular da vardı. Kısacası Avrupa, ilerlemesinin önüne çıkan her şeyi, bu arada kendi Tanrısını, dolayısıyla da sevgi, alçakgönüllülük ve yardımseverlik gibi ahlâk engellerini önünden kaldırıyor ve alanını genişletiyordu: “Gökyüzü alabildiğine açılmıştı; aynı şekilde insan hırsları da sınır tanımaz biçimde genişledi. İlerleme, bu dönemin, yeni sınırsızlık duygusuyla kanatlan ve teknolojinin maddi başarılarından güç alan kilit sözcüğü haline geldi.”¹¹ İlerlemenin öngördüğü keşifler, sömürünün kolaylaştırılmasına ve Batı'nın egemenlik özelemlerinin gerçekleştirilebilir ve uygulanabilir olmasına hizmet etti.

Avrupa'nın kendisi için belirlediği hedef ve ona ulaşmak için açmak istediği yolun karşısında engel olarak, bütün bunlara maruz kalan “ötekiler” bulunuyordu kuşkusuz. İşte sömürülenlere maruz kaldıkları şeyin kabullendirilmesinin ve sömürünün devam ettirilmesinin imkânı için kurulacak sosyal bilimler, kapitalist dünya sisteminin belirlediği en yüksek faydaya ulaşmak için başvuru olan sömürgeciliğin meşrulaştırma araçları olarak işlev göreceklerdi. Bunun için liberal-kapitalist sistemin istediği,

⁹ Kanar, *Batı'nın Doğu'su*, 128.

¹⁰ Gulbenkian, *Sosyal Bilimleri Açm*, 13-14.

¹¹ Gulbenkian, *age.*, 13.

neyin marjinal olarak faydalı olacağına karar vermek için bazı ölçekler tasarlamaktı. Çünkü, “ölçeği tasarlayan sonucu da *belirler*”di.¹²

Bir bakıma sosyal bilimler, işte bu ölçeğin belirlenmesi amacıyla, bilim kılığına büründürülmüş ideolojiler olarak ortaya çıktılar. Böylece dünyanın ekonomik anlamda sömürülmesi gibi, ekonomik olduğu kadar siyasi de olan rasyonalist bir niyet, sosyal anlamda bu sömürü durumunun muhafaza edilmesi ve sürdürülmesi için sosyal bilimlerle bir araya getirildi. Dolayısıyla sosyal bilimlerin Avrupamerkezci yapısı, Avrupa devletlerinin hegemonik yayılmasını meşrulaştırıcı görüş olarak ortaya çıktı. Batı ülkelerinin (Avrupa ve ABD) kurduğu dünya egemenliği ve fiili istila, doğal kültürel ve zihinsel sömürgeciliği de beraberinde getirdi. Sömürgeci güçler böylece aynı zamanda sosyal bilim güçleri halini aldılar. Bu bakımdan Wallerstein’in özellikle sosyal bilimlerin içinde olduğu modern bilimi “kapitalizmin evladı” olarak göstermesi ve “ona bağımlı” olduğunu söylemesi¹³ anlamlıdır. Sonuçta modern dünya sistemi olarak kapitalizmin öngördüğü “sınırsız sermaye birikimi”, “birilerinin başkalarından artık değer temellük etmesine”¹⁴ dayalıydı.

Wallerstein, sosyal bilimin kurumsal tarihi boyunca, yani üniversite sistemleri içinde sosyal bilim öğreten bölümler kurulduğundan beri Avrupamerkezci olduğunu söylerken, bu sömürgeci fiille sosyal bilim ortaklığının günümüzde de sürdürüldüğünü ifade etmektedir.¹⁵ Çünkü: “Sosyal bilim, modern dünya sisteminin ürünüdür ve Avrupamerkezçilik modern dünyanın jeokültürünün kurucu unsurlarından biridir. Üstelik kurumsal bir yapı olarak sosyal bilim büyük ölçüde Avrupa’da doğmuştur.” Wallerstein bu görüşün, Avrupa’nın doğasına uygun olduğu için şaşırtıcı olmadığını, ama “çağdaş dünyanın sorunlarını ele alma kapasitesini çarpıttığı” için yanlış olduğunu ifade ediyor. Çarpıtma, sosyal bilimin, politika üreticilerinin hizmetçisi haline getirilmesinden kaynaklanıyordu.¹⁶

Şu halde, sömürgeciliğin sosyal bilimle ortak yürütülmesinde Avrupamerkezçilik ideolojisinin merkezi rolünü gözardı edemeyiz. Wallerstein’in modern kapitalist sistemin temel bileşeni olarak gördüğü Avrupamerkezçilik, “çoğu zaman kimse fark etmeden işleyecek derecede Batı sosyal bilimine içselleşmiştir.” Bunun, doğrudan sosyal bilimlerin oluşum zamanlamasıyla ilgili bir tutum olduğunu da belirten Wallerstein, Avrupamerkezçiliğin beş farklı biçimde tezahür ettiğini söyler ve bunların aynı zaman diliminin ürünleri olduğuna dikkat çeker: 1- Tarih yazımı 2- Evrenselcilik 3- Batı medeniyeti 4- Şarkiyatçılık 5- İlerleme fikrinin dayatılması.¹⁷ Dikkat

¹² Wallerstein, age., 160.

¹³ Bkz. age., 156.

¹⁴ Age., 155.

¹⁵ Bkz. Wallerstein, age., 184.

¹⁶ Bkz. age., 193.

¹⁷ Bkz. age., 185.

edilirse, bu beş tezahür, Avrupamerkezciliğe maruz kalan ülkelerde hâlâ birer mit olarak canlı biçimde ayaktadır.

Avrupa'nın bütün dünya sistemine hükmettiği bir dönemde ortaya çıkan bu tezahürler bugün de bütün özellikleriyle sürdüğü için, bu alanlarda sosyal bilimlerde konu seçiminden, teori, metodoloji ve epistemolojiye kadar her şey bu Batımerkezcilik çerçevesi içinde yapılmaktadır.¹⁸ Bu tezahürler aynı zamanda sosyal bilimlerin Avrupamerkezciler birer bilim olarak Avrupa dışında da yerleşip kökleşmesinin nedenleridir. Nitekim bu beş tezahürün hepsinin birden etkin olduğu, en fazla da “ilerleme” tezine dayalı olarak bir dünya medeniyetler ligi söylemi geliştirildi. Bu ligde Avrupa kendisini birinci lige yerleştirmiş, dünyanın geri kalanına ise ikinci veya üçüncü lige layık görmüştür. Birinci ligin beyaz ırka mensup insanları, soğuk ve nemli iklimde yaşayan, mizaç olarak disiplinli ve çalışkan, liberal demokrasi, özgürlük, bireysellik ve akılcılık özelliklerine sahip, bağımsız ve yaratıcı yapıdaki normal insanlar olarak tanıtıldı. Kuru ve tropikal iklimin insanları olarak gösterilen diğerleri ise, melankolik, katı, despotluk, kölelik, ümmetçilik ve akıldışılık özelliklerine sahip, taklitçi, egzotik, aklını kullanmasını beceremeyen, kendini yönetmesini bilmeyen, düşmüş ve aykırı, normal olmayan insanlardı.¹⁹

Üretilen bu hayali ligin doğrulanması görevini sosyal bilimler üstlendi. Böylece sosyal bilimlerden her biri, bir yandan kendi alanlarında üstün ve aşağı ırklar ve kültürler tezini yayarken, öte yandan da, değişik ayırım çizgileri oluşturarak Batı'yı (Avrupa ve ABD) kendi dışındakilerden kesin olarak farklılaştırıyor, bütün üstün ve olumlu özellikleri ona nispet ediyordu: Avrupalılar, modern/uygar dünyalılar olarak kurulmak suretiyle başta tarih olmak üzere iktisat, siyasal bilim ve sosyolojiden oluşan kanun koyucu (nomotetik) yeni bilim dallarıyla yüceltilirken, diğerleri uygar olmayan dünya olarak Antropoloji ve Doğu Araştırmaları (Oryantalizm) gibi yine yeni dallarla aşağılanıyor ve ilkelikleri kanıtlanmaya çalışılıyordu. Bu şekilde iki dünya birbirinden ayrıştırılıyor ve çift yönlü olarak Avrupa üstünlüğüne dayanan bir dünya algısı oluşturuluyordu.²⁰

3

Batı'nın kendini merkeze koyarak 19. yüzyılda geliştirdiği bu sosyal bilimler sistemi, bugün sömürgeciliğe maruz kalan ülkeler de içinde olmak üzere bütün dünyada

¹⁸ Bkz. Wallerstein, age., 185; Kurt, “Siyaset Odaklı Bir Sosyal Bilim Yaklaşımı: Avrupamerkezcilik”, 13.

¹⁹ Bkz. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, 226. Hobson, “vahşi”lerden oluşan bir üçüncü ligden daha söz eder ki, bunlar ırk rengi siyah, çocuksu/kadınsı, bağımlı, akıldışı, sömürgeye uygun insan ve topraklardır.

²⁰ Bkz. Hobson, age., 39-40.

kabul görüyor ve bir olgu olarak yaşanıyor. Sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması üzerine *Sosyal Bilimleri Açın* başlığıyla yayınlanan Gulbenkian Komisyonu raporunda, “bir bilgi biçimi olarak sosyal bilimlerin nasıl tarihsel olarak oluştuğu ve onsekizinci yüzyıl sonundan 1945’e uzanan süreçte, görece standart bir dizi disipline ayrıştığı”²¹ üzerinde durulur. Bundan sonraki 1945-1970 arasındaki yirmibeş yıllık dönemde ise Avrupa ve Kuzey Amerika’da egemen olan sosyal bilim düşüncelerinin Batı dışında da egemen hale geldiği belirtilir.²² Kısaca İngiltere, Fransa ve ABD olarak ortaya çıkan üç sosyal bilim gücü tarafından belirlenen kuram ve kavramlara bağımlılık günümüzde daha da güçlendirilmiş halde yürürlüktedir. Avrupa’nın belirleyici temel ölçü olarak kendini merkeze koyduğu ve bütün toplumları şehirler, köyler, kabileler, etnik gruplar, dini tarikatlar, tarihsel kökenler, devlet idaresi, ekonomi, politik yapılanmalar, düşünce ve yaşam biçimleri gibi sosyal bilim çerçevesi içine yerleştirerek bu ölçüye göre tarttığı ve işaretlediği dünya medeniyet ligi anlayışı herhangi bir değişikliğe uğramadan sürdürülüyor.

Syed Farid Alatas, *Sosyal Bilimlerde Alternatif Söylemler* adlı çalışmasında, bu sosyal bilim anlayışının Avrupa dışındaki “öteki” ülkelere sokulması ve daha pekişmiş halde sürdürülmesinin neden ve sonuçları üzerinde duruyor. Ona göre sosyal bilimlerin sömürgeci doğası, eski sömürgelerin bağımsızlık kazanmalarıyla ortadan kalkmış değildir.²³ Zihinsel veya akademik sömürgecilik olarak adlandırabileceğimiz bu durum “oryantalizm”, “Avrupamerkezçilik”, “tutsak zihin”, “akademik emperyalizm” ve “akademik bağımlılık” gibi kavramlar etrafında tartışılmaktadır. Türkiye de içinde olmak üzere bütün Batı dışı ülkelerde sosyal bilimin yazımı, araştırılması ve öğretimi, önce Avrupa, sonra da Amerika sosyal bilimlerinin hakimiyeti altında gerçekleşmiştir: “Asya üniversiteleri ve Asyalı entelijansiya arasında soyut ve kuramsal seviyelerde, temelde Amerikan, İngiliz ve Fransız fikirleri alındı, pazarlandı ve tüketildi.”²⁴ Akademik bağımlılık durumunu açıklayan bu duruma göre, sayılan bu üç ülke (Almanya ve İtalya da belli ölçüde buna dahil edilebilir), üç büyük dünya sosyal bilim gücü olarak ortaya çıkıyor; dünyanın geri kalanında “Amerikan, İngiliz ve Fransız üniversitelerinde, kitaplarında ve bilimsel dergilerinde üretilen fikirlere bağımlılık söz konusudur.”²⁵

Türkiye’ye Fransız ve Alman geleneklerinden etkilenecek giren sosyal bilimler, bütün Doğu ülkelerine de saydığımız üç sosyal bilim gücünün etkisiyle girmiştir: Hint yarımadasındaki üç başkanlık başkenti Bombay, Kalküta ve Madras üniversiteleri 1856’da İngiliz yüksek eğitim merkezleri model alınarak oluşturuldu. Bengladeş’te

²¹ Gulbenkian, age., 88.

²² Age., 53.

²³ Bkz. Alatas, *Sosyal Bilimlerde Alternatif Söylemler*; 89.

²⁴ Age., 3.

²⁵ Age., 4.

1921'de kurulan Dhaka Üniversitesi de Kalküta Üniversitesini örnek aldı ve iktisat, siyaset bilimi, sosyoloji, antropoloji ve coğrafya derslerine yer verdi. Burma'da Rangoon Üniversitesi'nin 1920'de, Oxford ve Cambridge üniversitelerinden hareketle, Nepal'de 1943 yılında ilk sosyal bilimin açıldığı Tri Chandra Koleji 1918'de İngilizler tarafından kuruldu. Hollanda Doğu Hint Adaları olarak bilinen Hollanda Hindistanı'nda ise Felemenkler ve Felemenklerce eğitilmiş Endonezyalılar, 1920'lerden itibaren sosyal bilim öğretmekteydi. Malezya ve Singapur'da sosyal bilim disiplinleri, 1929'da Raffles Koleji'yle resmi olarak kurulmuş oldu. Ciddi araştırmalar, özellikle de antropoloji, tarih, hukuk ve dilbilim alanlarında sömürgeci bilim insanları ve yöneticiler tarafından yapılırken; bu okulun birincil fonksiyonu, sadece sömürge idaresine ikinci sınıf işgücü sağlamaktı. Raffles Koleji ve Kral Edward VII. Tıp Koleji, 1949'da birleşerek Malaya Üniversitesi'ni oluşturdular ve akabinde, 1958'de Kuala Lumpur ve Singapur'da Malaya Üniversitesi'nin iki ayrı özerk şubesi oldu.²⁶

Amerikan eğitim sisteminin izinden giden Filipinler'de 20. yüzyıl başlarında birçok Filipinli, lisansüstü eğitim ve araştırma için Birleşik Devletlere gönderildi. Böylece Amerikan sömürge döneminde ülkeye giren antropoloji, siyaset bilimi, iktisat, psikoloji ve sosyoloji sistem olarak tam anlamıyla ve bütünüyle Amerikancı şekilde yerleşmiş oldu. Fiilen sömürgeleştirilmiş olmasalar bile, sosyal bilimlerin yerleştirilmesinin sömürgelerdekinden çok farklı olmayan Japonya 19., Çin ise 20. yüzyılın başlarında sosyal bilimlerle Batı tarafından tanıştırıldı.²⁷

Sosyal bilimlerin ağırlıklı biçimde İngiliz, Fransız ve Amerikancı şekilde yerleşmiş olmaları, sadece ilk yerleştiği tarihle ilgili değildir; günümüzde bu etki ilk günde olduğundan çok daha fazla artan bir bağımlılıkla devam ediyor. Nitekim maruz kalan ülkelerin hiçbirinde sosyal bilimlerde kendine özgü veya yerli olan kuram, kavram ve yöntem geliştirilememiş olduğu apaçık ortadadır. "Bu sorun, Üçüncü Dünya'daki genel bilgi durumu için de geçerlidir. Henüz Batı'nın dışında oluşan yerli alternatif kuramsal geleneklerin ortaya çıkışlarına şahit olmadık."²⁸ Bundan dolayı, maruz kalan ülkelerde sosyal bilimlerdeki Avrupamerkezci yapının devam etmesinin, yani "bir özgünlük ve yaratıcılık eksikliği"nin nedeni olarak, hem fiilen hem de dolaylı olarak sömürgeleştirilmiş ülkelere Batılı eğitim sistemleri ve felsefelerinin toptan benimsetilmesinin bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Zygmunt Bauman, sosyal bilimlere kategorik anlamda içine alabilecek kültürün, sömürgeci güçler tarafından "uzak bölgelerin sömürgeleştirilmesi projesine" yardımcı olarak nasıl katıldığını göstererek sömürgeler çağında Avrupa'nın kendisini ve dışındakileri yeniden şekillendirmesine değinir ki, burada düşüncenin benimsetilmesinde diğer yöntemler yanında zor kullanmanın da bulunduğu dikkat çekilmektedir: "İnsanların aydınlatılması gö-

²⁶ Age., 11-12.

²⁷ Bkz. age., 12.

²⁸ Age., 14.

rüşünün aynaya yansıyan görüntüsünde ‘beyaz adamın misyonu’ ve ‘yerlileri vahşi durumlarından kurtarmak’ kavramları şekillendi. Kısa bir süre sonra bu kavramların, ‘gelişmiş’ dünyayı sorgulanamaz mükemmellikte, taklit edilen ve dünyanın geri kalanı tarafından er ya da geç istenir bir konuma teşvik eden bir evrimsel kültürel teori şeklinde, teorik yorumlarla donatılması kaçınılmaz hale geldi. Dünyanın geri kalanına, bu hedefe ulaşmak için aktif bir şekilde yardımcı olundu ve direnenlere zor kullanıldı. Evrimsel kültürel teori ‘gelişmiş’ topluma dünyada yaşayan diğerlerini dönüştürme işlevini yükledi.”²⁹ Direnene zor kullanımı sadece ekonomik ve politik anlamda değil, asıl olarak zihinsel alanda uygulanan bir şiddet eylemidir.

İlk defa Malezyalı sosyolog Syed Hussein Alatas tarafından tartışılan *Tutsak Zihin* kavramı, kelimenin bütün anlamlarıyla zor kullanılarak yapılan sosyal bilim dayatması karşısındaki tepkisel durumu gösterir: “Düşünceleri bağımsız bir bakış açısından sapmış, bir dış kaynak tarafından hükmedilen, eleştirel olmayan ve taklitçi bir zihin.”³⁰ Burada “dış kaynak”, doğrudan Batı hâkimiyetindeki sosyal bilimlere işaret etmekte “ve bu kaynağın eleştirilmeden taklit edilmesi, bilimsel faaliyetlerin sorun seçimi, kavramsallaştırma, inceleme, genelleme, tanımlama, açıklama ve yorumlama gibi bütün bileşenlerini” etkilemektedir. Bir başka söyleyişle “tutsak zihin”, “Oryantalizm ve Avrupamerkezçiliğin kurbanıdır ve Batılı düşünce tarafından taklitçi ve eleştirel olmayan bir tavır içerisinde hükmedilen bir düşünme biçimi ile öne çıkmaktadır.”³¹ Bu nedenle tutsak zihin yaratıcı değildir, özgün inceleme yöntemleri geliştiremez ve içinde bulunduğu toplumun temel sorunlarına yabancıdır. Ya doğrudan Batı’da yetişmiştir veya kendi ülkesinde Batı bilimleriyle, Batılı eserler okutularak eğitilmiştir. Dolayısıyla “tutsak zihin” sorunu Batı-dışı dünyaya özgüdür ve akademik emperyalizm ortamında ortaya çıkmaktadır.³²

İnsanların, düşünce dünyalarında, bir başkası tarafından hâkimiyet altına alınması olarak tanımlanan *entelektüel emperyalizm kuramı*’nda, sömürgeciliğin sadece politik ve ekonomik boyuttan ibaret olmadığı üzerinde durulur. Entelektüel emperyalizm, Batı kaynaklı bilginin –seçicilik ve özümsemeye gerek duyulmadan ve yerel entelektüel geleneği göz ardı ederek– olduğu gibi kabul edilmesini ifade eder. Sosyal olayları kendi gerçeklikleri içinde değil, yabancı paradigmalara (değer dizileri) doğrultusunda değerlendirir.³³

Akademik bağımlılık ise, “merkezin çevreye”, yani sosyal bilim güçlerinin sömürülenlere, “entelektüel açıdan emperyalist bir şekilde hükmettiği şartlarla merkez ve çevredeki akademisyenler arasındaki ilişkilerin yapısını ortaya çıkarır. Çevredeki

²⁹ Bauman, *Akışkan Modern Toplumda Kültür*, 11-12.

³⁰ Bkz. Alatas, age., 41.

³¹ Age., 41.

³² Bkz. age., 42, 44.

³³ Bkz. age., 47.

akademisyenler, araştırma ve geliştirme fonları için merkez ülkedeki meslektaşlarına bağımlıdır. Akademik dergiler, çoğunlukla merkez ülkelerdeki akademik kuruluşlar tarafından yönetilir.”³⁴ “Bunun dışında araştırma ve öğretim yardımına da bağımlılık vardır. Birleşik Devletler, Britanya, Fransa ve Almanya’da hem çeşitli devlet kurumları hem de şirket vakıfları, Üçüncü Dünya bilim insanlarının eğitiminde destekleriyle, aksi takdirde sağlanması mümkün olmayan (...) çok önemli roller üstlenmektedirler. Bu destekler, burs ve diğer maddi imkânlar, sosyal bilim araştırmalarının finansmanı, gelişmekte olan dünyanın araştırma ve öğretim kurumlarına uzman personel sağlanması şeklinde gerçekleşmektedir.”³⁵

Tutsak zihin, entelektüel emperyalizm ve akademik bağımlılık kavramları, Batı dışı ülkelerdeki sosyal bilimcilerin, dünya sosyal bilim güçlerinin güdümüne girmelerini ifade eder. Bu da Batılı sosyal bilim ürünlerinin tek ve daha üstün kaynak olduğu inancına dayanır. Taklitçilik ve bağımlılık, bağımlı olan için, kendi varlığını silerek özne olmaktan vazgeçmek ve nesneleşmek anlamına gelir. “Özgürlük hatıraları zayıflıyor, kontrol hissiyatı ya da isteği siliniyor ve tarihte değişimin öznesi olma ihtimali sömürgeleştirilmiş olanın aklına bile gelmiyor.”³⁶

Sosyal konular pozitif bilimler gibi kesinlik taşımazlar; değişmez kuralları yoktur. Dolayısıyla kendi sosyal yapımızı Batılı sosyal kuramlarıyla anlamamız mümkün değildir. Bu alanda küresellik, Surendra Munshi’nin belirttiği üzere, “Weber gibi çığır açıcı düşünürlerin bile evrensel olduğunu iddia ettiği şeylerin, tamamen Garb’a ait fenomenler olduğunu”³⁷ gösterir. Her kavramın ortaya çıkışı felsefedeki zaman ve mekân kategorileri içinde gerçekleşir. Batı’nın zamanı ve mekânı, Doğu’nun zaman ve mekânından çok farklıdır. Eğer bu iki dünyayı aynı kategori içinde değerlendirsek büyük bir yanılgıya düşeriz. Ayrıca bu çarpıtmanın zararı sadece maruz kalana değil, aynı zamanda çarpıtana da dokunur. Özellikle zihinsel tutsaklıktan kurtulmak suretiyle her toplumun kendisine ait gerçek kavramlar üretmesi, böylece kendini bunlarla ifade etmesi ve sorunlarına bu şekilde çözüm bulması gerekir. Bunun gerçekleşme şartı ise ayrıca ele alınacak bir konudur.

³⁴ Bkz. age., 47.

³⁵ Age., 49.

³⁶ Age., 46.

³⁷ Age., 117.

Kaynakça

- Alatas, Syed Farid, *Sosyal Bilimlerde Alternatif Söylemler –Avrupamerkezçiliğe Cevaplar-*, çev. Adem Bölükbaşı, Matbu Yayınları, 2016.
- Amin, Samir, *Avrupamerkezçilik*, çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, 1993.
- Bauman, Zygmunt, *Akışkan Modern Toplumda Kültür*, çev. İhsan Çapcıoğlu-Fatih Ömek, Atıf, 2015.
- Blaut, J. M., *Sömürgeciliğin Dünya Modeli*, –Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa-merkezci Tarih-, çev. Serhun Behçet, Dergâh Yayınları, 2012
- Fontana, Josep, *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna -Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması-*, çev. Nurettin Elhüseyni, Literatür Yayınları, 2003.
- Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın –Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor-*, çev. Şirin Tekeli, Metis, 2005.
- Heidegger, Martin, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, çev. Doğan Özlem, Paradigma, 1998.
- Hobson, John M., *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, çev. Esra Ermert, YKY, 2007.
- Kanar, Yüksel, *Batı'nın Doğusu –Avrupa Barbarlığının Küreselleşmesi-*, Kitabevi Yayınlar, 2006.
- Kurt, Veysel, “Siyaset Odaklı Bir Sosyal Bilim Yaklaşımı: Avrupamerkezçilik”, İSZU Sosyal Bilimler Dergisi, cilt.1, no.1, ss.6-19, 2012.
- Michelet, J., *Rönesans*, çev. Kâzım Berker, MEB, 1989.
- Şan, Mustafa Kemal, “Sosyal Bilimleri Yeniden Kurgulamak: Avrupa-merkezci Yaklaşımların Aşılması Çabaları”, *SÜ Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 15. Sayı, 2007/2.
- Wallerstein, Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 2000.

Kaynaklar

- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, 2000.
- Platon, "Theaitetos", *Diyaloglar içinde*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.
- Platon, *Phaidon*, Çev. Hamdi Ragıp Kandemir-Kemal Yetkin, Sosyal Yay., İstanbul, 2001.
- Ross, David, *Platos Ideas Theory*, Oxford University Press, Londra, 1953.
- Schopenhauer, Arthur, *Die Welt als Wille und Vorstellung*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2011.
- Schopenhauer, Arthur, *Felsefe Tarihinden Kesitler*, Der. Ahmet Aydoğan, Say Yay., İstanbul, 2014.
- Schopenhauer, Arthur, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, Çev. Levent Özşar, Biblos Yay., İstanbul, 2009.
- Schopenhauer, Arthur, *Parerga ile Paralipomena*, Çev. Levent Özşar, Biblos Yay., İstanbul, 2007.
- Schopenhauer, Arthur, *Parerga und Paralipomena*, Suhrkamp Taschenbuch Verlag, Sinzheim 1986.

